

MAGYAR JOGI SZEMLE KÖNYVTÁRA

Szerkeszti: Dr. ANGYAL PÁL, egyetemi tanár.

36.

Jogélet a hadifogságban

Írta:

DR. MEZEY ISTVÁN

1 9 3 2

ATTILA-NYOMDA R.-T. BUDAPEST, I., SZENT JÁNOS-TÉR Í-A.

4344 Attila-nyomda részvénytársaság Budapest
I. kerület, Szent János-tér 1/a. Telefon: Automata 533—77.
Igazgató: KULCSÁR RICHÁRD. '

Beszélhetünk-e egyáltalában a hadifogoly egyéni jogáról⁹ Ha elfogadjuk azt az általános megállapítást, hogy a jog alanyi értelemben azon uralmat jelenti, mely az egyént valamely tárgyra, vagy valamely személyre vonatkozólag megilleti, tárgyi értelemben pedig az életviszonyokat rendező jogviszonyok összességét értjük jog alatt, akkor már most leszögezhetjük, hogy a hadifogságban az egyén jogáról alig lehet szó. A hadifogolynak, mint látni fogjuk, még a ruhaneműire, legszemélyesebb szükségleti cikkeire vonatkozólag sem volt meg az a feltétlen uralma, amit már jognak nevezhetünk, mert hiszen bármely pillanatban a rekvirálás veszedelmének volt kitéve. A hadifoglyok életviszonyait rendező jogszabályok pedig nem voltak, mert az egyedüli jogforrás, az 1907-es úgynevezett hágai egyezmény a hadifogságnak csupán nemzetközi jogi vonatkozásait rendezi, de olyan intézkedéseket, melyek a foglyok egyéni, magánjogi viszonyait fogoly társaikkal szemben a fogolytartó országgal és annak polgáraival, vagy az otthoniakkal szemben, stb. rendezte volna, nem tartalmaz.

Általános emberi és jogtörténeti szempontból is érdekes vizsgálni, hogy az a milliós tömeg, mely hosszú éveken keresztül hadifogságban élt, minden tételes jogforrás hiányában, az élet ezer adottsága mellett hogyan alakította ki a maga jogi életét. Vizsgálatainkban főleg az orosz forradalom kitöréséig fennállott helyzetet fogjuk tanulmányozhatni, mert a forradalom és a bolsevizmus polgári értelmezés szerint egész Oroszországban a rendszeresített jogbizonytalanság helyzetét teremtette meg.

*

Él-e, vagy meghalt? A hadifogságba jutottak előtt még az a probléma is felmerülhetett, hogy tulajdonképpen jogilag élnek-e még, vagy meghaltak. Ismeretes ugyanis, hogy a legtöbb hadifogolytól csak hosszú hónapok, vagy évek után érkezett hír az otthonmaradottakhoz. Gyakran előfordult például, hogy egy-egy ütközet után a megmenekültek egészen jóhiszeműen bajtársaik elestéről hírt adtak a hozzátartozóknak, kikről később kitudódott, hogy hadifogságba kerültek. Az otthonmaradottak meggyászolták elesettnek vélt hozzátartozójukat, ki azalatt valamelyik szibériai fogolytáborban várt a hazatérésre. Előfordultak esetek, midőn valaki örökösödés, vagy egyéb okok miatt jóhiszeműen, sokszor rosszhiszeműen is holtnak nyilvánította a hadifogságba jutott hozzátartozóját. A 28.800/1919. I. M. számú m. kir. igazságügyi miniszteri rendelet ugyanis nagyon megkönnyítette a holtaknyilvánítást. midőn 1. §-ában kimondotta, hogy a hadifogságba esett nem csupán akkor nyilvánítható holtaknak, ha magából a hadifogságból tűnt el, hanem akkor is, ha 1917. év fan. 1-e óta nincs róla hír. A háború végén azután

egymás után jöttek haza hadifoglyok, kik neveiket a hősi emlékoszlopokon bevésvé találták, vagy feleségeiket akkor látták viszont, midőn az már egy újabb hites férj oldalán vigasztalódott. A házasságjogi, örökjogi és sokszor büntetőjogi eseteknek igen nagy száma keletkezett a túlgyorsan foganatosított holtaknyilvántások folytán.

Egyik legismertebb arisztokrata családban a háborút megelőző években hosszú örökösödési harc folyt a hitbizományi birtokért. A törvényes örökös, kinek örökösödési igényét az oldalági rokonok bizonyos formai okokból megtámadták, a háború elején bevonult és mindjárt a kárpáti harcokban, mint egy lovas felderítő járőr parancsnoka, fogságba került. A család, miután pár hétig nem kapott hírt, gyászjelentéseket nyomtatott ki és a kegyúri templomban gyászmisést mondatott a hősi halottért. Az eset azonban még tovább komplikálódott. A fiatal arisztokrata halálát olvasta az újságokban ezredének egy volt altisztje, ki pár hónap múlva szintén fogságba került. Most már ez, hogy magának jobb elbánást biztosítson, a fogságban volt hadnagyának nevét vette fel és a táborban, mint gróf X huszárhadnagy szerepelt és abba később annyira beleélte magát, hogy a Vörös Kereszt útján a fogságba jutásról a gróf rokonságát is értesítette és éveken keresztül pénzeket küldetett maga után a fogságba. Közben az igazi gróftól is, ki Szibériának egy távol eső fogolytáborában volt, hír érkezett haza és most már a család, mely túlkorán gyászolta meg a fiatal örökösét, azon vette észre magát, hogy egyszerre két unokaöccsel is kellett számolnia.

Hosszú évek múlva sült ki csak a szélhámosság és az orosz hatóságok leleményességét dicséri, hogy ekkor mindenáron az igazi gróftot akarták, mint szélhámost, a tisztí táborból eltávolítani. Az álgróf ugyanis, ki békében egyik mulatóhely pincére volt, sokkal arisztokratikusabb megjelenéssel rendelkezett, mint az igazi.

Miután magánjogunk különös jogvédelmet a hadifoglyok részére nem biztosított, a családnak mégis sikerült az örökösödési ügyet céljainak megfelelően befejezni. Az 1877. évi XX. t.-c. 28. §-ának *d)* pontja alapján, azaz azon a címen, hogy tartózkodási helye ismeretlen, hazajövetelében és vagyona kezelésében gátolva van, sikerült nekik a szibériai fogságban sínylődő rokonnak gondnokság alá helyezettetni és a kirendelt gondnokkal nem mindenben a gondokolt érdekeinek megfelelő egyességet kötni.

Hadifogoly házasságok. A házassági jog terén is a legváltozatosabb és igen gyakran komplikált helyzeteket teremtett a hadifogság. Szórványosan már a cári uralom alatt megengedték, később pedig a forradalmak és a bolsevizmus alatt teljesen szabadságában állott a hadifoglyoknak orosz nővel házasságra lépni. A nemzetközi házassági jog értelmében a házasság érvényessége a házasságkötés alaki kellékei tekintetében a házasság-

kötés idejében és helyén fennálló törvények szerint ítéendő meg. Így a cári időben kötött hadifogoly házasságok, amennyiben azok az orosz törvények betartása mellett kötettek meg, minden tekintetben nálunk is érvényes házasságok.

Nem így azonban az úgynevezett szovjetházasságok. A számos eset most már abban a tekintetben is egységes judikaturát teremtett, mely a szovjet tisztviselő előtt kötött házasságot nem tekinti érvényes házasságnak. Ezt a gyakorlatot az a euriai döntés fejlesztette ki, mely felmentette a kettős házasság vádja alól a vádlottat, ki noha Magyarországon már törvényes felesége volt, Szovjet-Oroszországban újból házasságra lépett.

Az alsóbíróságok a Btkv. 251. §-ának első bekezdésében meghatározott kettős házasság büntetében bűnösnek mondták ki előbb a vádlottat, mert noha még békében idehaza feleségével törvényes házasságra lépett, 1918. június 14-én Krasznajarszkban egy orosz állampolgárnóval újabb házasságot kötött. Legfelsőbb bíróságunk jogi álláspontja szerint a második házasság nem tekintetik házasságnak, mert az iratoknál elfekvő orosz házassági anyakönyvi kivonatból csak az tűnik ki, hogy a férj az okiratban megnevezett személyek előtt házassági nyilatkozatot tett és, hogy az okmányban megnevezett hivatalnok a házasságot megkötöttnek jelentette ki. Ebből a tényből azonban egymagából még nem állapítható meg az is, hogy a vádlott által Oroszországban kötött ez a házasság a házasságkötés idejében és helyén fennálló törvények szerint alakilag érvényes módon jött volna létre. Nem állapítható meg ez azért, mert az Oroszországban a házasságkötés idejében érvényben lévő jogszabályok, sőt a vádlott által bemutatott kivonatban idézett 1917. évi dec. 18-iki szovjetrendelet, mely az orosz házassági jogot szabályozza, bíróságaink előtt ismeretlen. Azokat ezidőszerint — nemzetközi összeköttetés hiányában — beszerezni nem lehet.

Már pedig házassági jogunk értelmében a házasság érvényessége a házasságkötés alaki körülményei tekintetében a házasságkötés idejében és helyén fennálló törvény szerint ítéendő meg. A királyi Curia ítéletében felhozottak szerint azonban nem állapítható meg, hogy a vádlottnak orosz fogságban kötött házassága alakilag érvényes házasság volt. Ezen indokolás alapján a kettős házassággal vádolt volt hadifoglyot jogerősen fel is mentették.

Később a kir. Curiának polgári tanácsai is magukévá tették a büntető Ítéletben elfoglalt ezen álláspontot. Az indokolás az, hogy a forradalom folytán Oroszországban létesült államalakulást és ennek szervei által létesített jogszabályokat a magyar állam törvényalkotó szervei ezideig nem ismerték el; a nemzetközi jog szempontjából tehát az oroszországi jelenlegi tényleges állapot jogállapotnak nem tekinthető és így a H. T. 113. §-a szerint fennálló törvényeknek azon orosz törvényeket kell tartani, melyek az úgynevezett tanácsköztársaság megal-

kulása előtt voltak érvényben Oroszországban. Ezek szerint pedig a házasságkötés csak akkor volt érvényes, ha azt igazhitű (görögkeleti) templomban, igazhitű lelkész áldotta meg. Ezért a csupán a tanácsköztársaság polgári tisztviselője előtt kötött házasságot bíróságunk érvényes házasságnak nem tekinti.

Legfőbb bíróságunknak a szovjetházasságok kérdésében elfoglalt álláspontját a következő döntés fejezi ki legékebben:

— Am. kir. Curia az orosz szovjet úgynevezett törvényében szabályozott házasságot sem a magyar nemzet, sem pedig a művelt nemzetek házassági jogának, valamint az általános erkölcsi felfogásnak anyagjogi hatásaiban is megfelelő — házasságnak nem tekinti, mert olyan — habár jogi alappal bíró megállapodása úgynevezett házasulandó feleknek, mely őket — a házassági erkölcs jellegével ellentétben — állandó együttélésre nem kötelezi és amelyet egyik, vagy másik fél — tetszése szerint — minden indokolás nélkül, a másik fél akarata ellenére, valamint vétkeesség nélkül egyidejűleg is felbonthat, ellentétben áll házassági törvényeinkkel, amely a házasság felbontását csakis kivételképen, a házasfelek egyikének, vagy mindkét félnek vétkeessége esetében enged meg és erkölcsi érzésünkkel sem egyeztethető össze. — Az általánosan elfogadott nemzetközi szabály értelmében olyan külföldi törvényeket, vagy szabályokat, melyeknek érvényesülése az emberiséssel, erkölcsi felfogásainkkal és hazai törvényeink céljával össze nem egyeztethető, itt alkalmazni nem szabad.

A hadifogság, mint a XX. század rabszolgasága. A teljes jogtalanság állapotában voltak azok a hadifoglyok, kik a táborokon kívül munkára voltak kiadva. Ezeknek helyzetét azért állítjuk egyvonalba a rabszolgáéval, mert nemcsak, hogy legtöbbször fizetés nélkül, egy darab kenyérért kellett a legnehezebb munkát végezniök, hanem azért is, mert mint a régi világ rabszolgái, teljesen a munkaadók hatalmában voltak és ha jogilag nem is, de mint látni fogjuk, a valóságban ezek a gyakran műveletlen és rosszakaratú emberek a hadifoglyok élétének és halálának voltak az urai.

A hadifogságban munkaviszonyokat az 1917. évi hágai egyezmény eléggé részletesen szabályozza ugyan, a valóságban azonban az egyezménynek ezen 6-ik cikke, épp úgy, mint a többi, nem lett betartva. Ezen megegyezés szerint:

— Az állam a hadifoglyokat a tisztek kivételével rangfokozatukhoz és képességeikhez mérten, mint munkásokat alkalmazhatja. Az ily munkák nem lehetnek túlságosak és nem állhatnak összefüggésben a hadműveletekkel. A foglyok feljogosíthatók, hogy nyilvános igazgatási ágak, vagy magánosok, vagy önmaguk részére dolgozhassanak. Az állam részére teljesített munkát azon díjszabály szerint kell fizetni, amely a belföldi hadsereg tagjai által teljesített hasonló munkára nézve érvényben áll, vagy ha ilyen nincs, oly díjszabás szerint, mely a végzett munkának megfelel.

— Ha a munka más igazgatási ágak, vagy magánosok részére történik, a feltételeket a katonai hatósággal kell megállapítani.

— A foglyok munkáját helyzetük javítására kell fordítani és a többletet a tartási költségek levonása után részükre szabadulásuk időpontjában ki kell adni.

Ezt az egyezményt az oroszoknak nem is volt szándékában betartani, mert hiszen már a háború elején, 1914. október 7-én rendeletet adott ki az orosz kormány, mely a hadifoglyok munkáját ellentétes elvek szerint szabályozta. Eszerint a hadifoglyok, kik az állam részére dolgoznak, semmiféle fizetést nem igényelhetnek, a megfelelő polgári hatóságnak kell őket átadni, kik azután korlátlan rendelkezési jogot nyernek a hadifoglyok felett.

A munkára kiadott hadifoglyok jogi helyzetét behatóbban szabályozza az 1915. febr. 28-án kiadott orosz miniszteri rendelet, mely szerint a munkára induló hadifoglyokat az u. n. Zemszkaja Upravának, a községi eljárásnak kell átadni, mely a katonai hatósággal szemben a felelősséget átveszi. Földbirtokosok és parasztok onnan igénylik azután a hadifoglyokat. A bér az átlagos napszám után igazodik. Ebből 50% a Zemszkaja Upravát illeti meg az őrzési, szállítási stb. költségek fejében. A fennmaradó 50%-ból kell a hadifoglyok élelmezését fedezni és ezenfelül részükre legfeljebb 3—6 rubel fizethető ki. Ugyanez a rendelet azt is előírja, hogy birodalmi németeket és magyarokat lehetőleg nem szabad munkára alkalmazni.

A rendelet szerint az erdőmunkálatoknál alkalmazott hadifoglyokat ugyanolyan feltételek mellett kell az erdőügyi hatóságnak átadni, mint a gazdasági munkásokat a Zemszkaja Upravának.

1915. márc. 17-én újabb rendelkezés következett, mely szerint a magán munkaadók és vállalkozók, kik hadifoglyokat foglalkoztatnak, saját személyükben felelősek és ők viselik az őrzés megfelelő költségeit is.

E rendeletek, noha a hágai egyezmény szellemétől eltérnek, még mindig meglehetősen emberségesek voltak. A gyakorlatban azonban ezeket a rendeleteket senki sem tartotta be, mert egyrészt senki sem ismerte ki magát a rendeletek tömkelegében, másrészt pedig senki sem volt, ki ellenőrizte volna azoknak betartását úgy, hogy a hadifoglyok teljesen ki voltak szolgáltatva a munkaadók önkényének.

Itt jegyezzük meg, hogy a táborokban elhelyezett hadifoglyok teljesen más fegyelmi és büntető igazgatás alatt éltek, mint a munkára kiadott hadifoglyok. A táborok katonai igazgatás alatt éltek, mint munkára kiadott hadifoglyok. A táborok katonai igazgatás alatt állottak és ott az orosz hadijog volt érvényben. Ez meg is felel a hágai egyezmény 8-ik cikkének.

— A hadifoglyoknak az egész háború alatt feltétlenül alá seregében hatályban lévő törvényeknek, szabályoknak és rendeleteknek vannak alávetve.

Evvel szemben a munkára kiadott hadifoglyok a polgári hatóságnak lettek átadva és így nem a katonaság, hanem a csendőrség felügyelete alatt állottak. Az orosz csendőrség lelkiismeretlensége és nyersesége pedig mindenkor közismert volt.

A helyi hatóságok a számos pétervári rendeletet még külön helyi rendelkezésekkel bővítették ki. így például a szarawowi kormányzóság így rendelkezett a hadifoglyokról:

—A hadifoglyoknak az egész háború alatt feltétlenül alá kell magukat vetni a rendelkezéseknek, bármilyen szigorúak legyenek is azok. A hadifoglyokat ártalmatlanná kell tenni, de úgy, hogy bizonyos anyagi hasznot lehessen általuk elérni... A büntetéseknek fokozatosan kell egymást követniök: az élelmezési adagoknak a lecsökkentése egész a minimumig, vagy az ellátás beszüntetése egy bizonyos időre.

Ennél talán csak az irkucki katonai kerületnek az alábbi rendelkezése embertelenebb:

— A hadifogolynak kötelessége minden munkát, ahová kivezénylik, elvégezni, bármilyen nehéz is az. Ha megtagadná a munkát, a helyőrségnek vissza kell vezényelni, külön rendelkezéseknek alávetni és úgy kell vele bánni, mint közönséges fegyencsel, még pedig nem egy hónapig, hanem az egész hadifogság tartamára.

Csak természetes, hogy ilyen hivatalos rendelkezések mellett a tanulatlan, sokszor rosszakaratú munkaadók úgy tekintették a hadifoglyokat, kikkel kényük-kedvük szerint bánhattak.

Az esetek tízezrei közül is kikívánkozik az alábbi, melyről hivatalos akták szólnak.

1916. aug. 15-én, Mária mennybemenetelének ünnepén, a vasútépítésnél alkalmazott hadifoglyok munkamentességet kaptak. Reggel tíz órakor azonban megjelent egy Hóra nevű cseh, ki előmunkásnak volt alkalmazva, azzal, hogy egy kocsirakomány érkezett és ennek kirakásához az egyévi önkénteseket vezényelte ki. Ezek megkérdezték, hogy a kocsi megérkezett-e már és a munkavezető tagadó válaszára azt kérték, hogy előbb ehessenek meg ebédjüket és aztán majd pontosan megjelennek a kirakásnál. A cseh munkavezető ehhez hozzájárult és eltávozott. A hadifogoly önkéntesek ezután barakjaikba mentek, hogy gyorsan megebédelhessenek. Ekkor hirtelen kinyílt az ajtó és az orosz munkaadó jött be rajta felfegyverkezett orosz katonákkal, kezében egy papírlap, melyen tíz embernek a neve volt felírva, azoké, kik Horával (gonosz, bajtársiatlan ember volt) állandóan ellenségeskedtek. A papírlapon szereplő tíz egyévi önkéntesnek a szabadba kellett menni, hol orosz katonák övezték körül őket és ekkor a munkaadó megkérdezte, hogy miért nem akarnak dolgozni menni. Az önkéntesek azt válaszolták, hogy Mária mennybemenetelének ünnepe van és ők munkamentességet kaptak, de annak ellenére nem tagadták meg a munkát, csak azt várják, hogy megérkezzék a vonat és azonnal munkához állanak. Erre a munkaadó az orosz katonáknak

vezényelt: „Üsd!”. A katonák erre megfordították a puskájukat és a puskatussal agyba-főbe verték az önkénteseket. Ezek természetesen nem ütöttek vissza, de az életösztön azt parancsolta nekik, hogy ne engedjék magukat agyonütni, ezért elszaladtak. Erre a munkaadó tüzet vezényelt a katonáknak, kik már lőttek is, de nem ijesztőlövéseket adtak le, hanem céloztak. A lövés talált és az első áldozat, Weisz Manó, 21 éves, a trencsényi 15. honvéd gyalogezredből való volt. A lövés a balvállán érte és a golyó a jobbmellén jött ki. Negyedóra múlva már halott volt.

Röviddel azután vizsgálóbizottság jött; mely a vizsgálóbíróból, orvosból és tisztekből állott. A gyilkost a bizottság leszidta, de másnap 25 rubel ajándékot kapott ezredénél és még elő is léptették.

Az önkéntesek a voinszki nacsalnikhoz (katonai állomásparancsnok) mentek panaszra, de ez is rosszakarattal kezelte az ügyet, noha nyilvánvalóan súlyos jogsértés történt.

Így megérthetjük, hogy még a cári időben, tehát midőn állítólag joguralom volt Oroszországban, előfordulhattak olyan esetek, mint a szégyenletes laisevi pogrom. A kazáni kormányzósághoz tartozó Laisevben 1921. szept. 9-én nagy tűz ütött ki, mely a város egy részét elpusztította. Az oroszok a városban lévő hadifoglyokat okolták a tüzeset miatt. Pogromot intéztek ellenük, mely alkalommal 89 magyar hadifoglyot legyilkoltak, a többi pedig a környékbeli falvakba futott.

A gyalázatos esetről a Moszkvában megjelenő Echo Polszki című lengyel lap rövid híradása révén a pétervári dán követtség is értesült, mely vizsgálatot intézett ez ügyben és a következő hivatalos megállapítást eszközölte:

— A kazáni kormányzósághoz tartozó Laisevben szept. 21-én fél 2 órakor az úgynevezett teaházban tűz ütött ki, mely ház felső emeletén körülbelül 120 osztrák és magyar hadifogoly volt elhelyezve. A tüzet a kályhák okozták, melyeket már három éve nem tisztítottak ki az oroszok. Az erős szél miatt a tűz gyorsan terjedt szét a város faházai felé. A hadifoglyok azonnal hozzáláttak a tűz oltásához és önfeláldozó munkájukkal segítségére voltak a városi lakosságnak is az oltásban. A lakosság azonban a hadifoglyokra támadt, ütlegette őket és néhányat meggyilkolt. A táborban látható volt egy magyar hadifogoly, erősen megcsontkítva és mindkét szemére megvakítva. Az eset szemtanúi szerint összesen 48 személyt gyilkoltak meg. Az eset főoka az volt, hogy az orosz újságok állandóan izgatják a lakosságot a hadifoglyok ellen.

A svéd megbízott, Sven Alard, később szintén ellátogatott Laisevbe, hol megtudta, hogy a hadifoglyokat kötéllel is összekötötték és úgy kötötték hozzá hátulról a szekerekhez és azután a lakosság addig dobálta őket kövel, míg meg nem haltak. Egy parasztasszony a mezőn büszkén mutatott a kövekre Sven Alard előtt mondván: „Ezzel ütöttük agyon a hadifoglyokat.”

Ott, ahol a hadifoglyok élete biztonságban is volt, a munkaviszonyok nem voltak jobbak. Alig volt rá eset, hogy a hadifogoly végzett munkájának ellenértékét megkaphatta volna.

Ez azonban nem a helyi hatóságok önkényeskedéseire vezethető vissza, hanem központi intézkedésre történt. 1917. októberben Romanovszky tábornok, az orosz vezérkar főnöke, a katonai kerületek parancsnokaihoz az alábbi napiparancsot intézte :

— A szibériai bányákban számos gyárban és ipari vállalatnál a helyi munkásszervezetek részéről az a kívánság merült fel, hogy az ellenséges hadifoglyokat a bér tekintetében az orosz munkásokkal egyforma elbánásban kell részesíteni. Hogy az ebből előállható esetleges félreértéseknek elejét vegyem, felkérem a munkás-, paraszt- és katonatanácsok helyi szervezeteit, hogy a tényállást tisztázzák olyképpen, hogy a kívánságoknak ilyen irányú teljesítése a saját katonáinkkal szemben, kik Németországban és Ausztria-Magyarországban, mint foglyok vannak elhelyezve, igen nagy igazságtalanság lenne, mert ezeket alig elégítik ki élelemmel és napi 10—12 kopekéért kényszer-munkát végeznek.

— Ha nálunk az ellenséges hadifoglyokat a munkaviszonyok tekintetében saját polgárainkkal egyforma elbánásban részesítenék, akkor Németország és Ausztria-Magyarország a háború végén nemcsak kétmillió egészséges és munkaképes polgárt kapna vissza, hanem a milliárdra menő megtakarított pénzeket, melyeket a hadifoglyok összegyűjthetnének. Ezzel szemben a mi hadifoglyaink Németországban és Ausztria-Magyarországba, mint elerőtlenedett, munkaképtelen, kiéhezett koldusok térnének vissza. Megjegyzem, hogy ebből a célból, nehogy a hadifoglyok alkalmazása az orosz ipari munkások hátrányára történjék, szabályok kidolgozása folyamatban van, melyeknek az a célja, hogy oly intézkedések történjenek, hogy a hadifoglyok munkadíjából, melyeknek a helyi szokásokhoz kell alkalmazkodni, csak 50% -át kell a dolgozó hadifoglyoknak kifizetni, a többi részt pedig a vállalkozó által az állampénztárba kell befizetni.

A Kerenszky-kormány ezen intézkedése, noha az eddigi gyakorlattal szemben határozott fejlődést jelent, még mindig teljesen ellenkezik a hágai egyezmény intézkedésével, mert a hadifogoly keresetének 50%-a nem az állampénztárt illeti meg, hanem azt a hadifogoly részére kellett volna összegyűjteni és kicserélése esetén, mint saját keresményét, kiszolgáltatni.

A császári és királyi külügyminisztérium a petrográdi dán követség útján tiltakozott is ezen újabb intézkedés ellen, de eredménytelenül.

Szabadkereskedelem Oroszországban. Nálunk rendeletileg meg volt tiltva a hadifoglyok holmijának összevásárlása. Evvel szemben Oroszországban a táborokat alkalmi kereskedők lepték el, kik a foglyok téli holmiját olcsón összevásárolták. A hadi-

foglyok mitsem törődve az elkövetkezendőkkel, csakhogy legszükségesebb dolgaik fedezetére kevés pénzhez jussanak, pár kopekért odaadták holmijaikat. A nagyobb állomásokon, hol a hadifogolytranszportok vonultak végig, mindenütt valóságos piac alakult ki és az orosz hatóságok, melyek egyébként meglehetősen szigorúak voltak, túrték, hogy a hadifoglyok legszükségesebb dolgaikat is elkötyavetyéljék.

Propaganda-táborok. A cseh, tót, lengyel, román, olasz, szerb, délszláv és rutén nemzetiségű hadifoglyokat az elfogatás pillanatától kezdve az oroszok különös elbánásban részesítették. Röviden szláv foglyoknak nevezték ezeket és céljuk az volt velük, hogy saját hazájukkal szemben használhassák fel őket.

Már 1914-ben érkeztek Ó-Szerbiából tisztek Oroszországba azzal a feladattal, hogy az osztrák és magyar hadifogoly legénységet arra bírják rá, hogy a szerb hadseregbe lépjenek be. 1915. elején számosan voltak úgy legénységi, mint tiszti állománybeli egyének, akik jelentkeztek. 1915. júniusában már a szerb harctéren küzdöttek ellenünk.

\ 1915. végén kezdődött meg a délszláv divízió toborozása szintén avval a céllal, hogy a szerb harctérre vonuljon. Ismeretlen okokból azonban nem indították útnak a hadosztályt, hanem az orosz vezérkar intézkedése folytán az északi harctérre használták fel. 1917. elején a második délszláv hadosztály is fel lett állítva.

Orosz újságjelentések szerint az első divíziót Dobruzsában bolgár csapatok teljesen megsemmisítették, röviddel azután pedig a második délszláv divízió Odesszában fellázadt és orosz jelentés szerint ekkor a divízió 111 horvát nemzetiségű tisztjét közlegényekké fokozták le. A lázadás okáról az újságok nem írtak semmit, a hadosztály sebesült katonáinak bemondása szerint a lázadás oka az volt, hogy a második divíziót is a hadszíntérre akarták kiküldeni. Ezek azonban megtagadták a frontra való menetelt azzal, hogy ott mindannyiukat lemészárolják.

A cseh-szlovák propaganda is, már a háború elején kezdődött meg, az oroszok azonban eleinte nem akartak önálló cseh-szlovák alakulatokat felállítani, hanem a cseheket is a már meglévő délszláv hadosztályba sorozták be. Későbbben mégis hozzájárultak az önnálló cseh druzsinák felállításához. A cseh druzsináknak két dandár erősségük volt, de nagy részük az 1917. évi orosz offenzíva alatt felmorzsolódott. A csehek egy része nem lépett be a katonai formációkba, ezeket az oroszok más nemzetiségű hadifoglyok felett, mint munkafelügyelőket, cenzorokat, irodai tisztviselőket alkalmazták. Hadifoglyainknak ezek bánásmódja miatt igen gyakran többet kellett szenvedniök, mint az oroszoktól.

Aránylag a legfiatalabb múltra a román légió tekinthet vissza. 1916. novemberében szólította fel a román kormány az oláh nemzetiségű hadifoglyokat, hogy lépjenek be az orosz

hadseregbe. Miután ennek a felhívásnak nem volt nagy eredménye, mert úgy látszik, hogy az oláhok a harci vágytól nem igen égtek, cselhez folyamodtak. Felhívást intéztek az oláh nemzetiségű hadifoglyokhoz, hogy ki akarna önként román hadifogságba kerülni. Erre csaknem az összes oláh nemzetiségű hadifoglyok jelentkeztek is, kiket a Kiew melletti Darnicán összpontosítottak. Itt azután kihirdették a román kormány felhívását, mely szerint minden igaz románnak kötelessége, hogy Románia és Erdély felszabadításában résztvegyen. Körülbelül 25.000 ember lépett be így kényszerülten a román légióba, de a történeti hűség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy röviddel ezután az európai Oroszországbeli kórházak oláh nemzetiségű katonákkal és tisztekkel voltak tele, kik beteget jelentettek, hogy ne kelljen belépniök az oláh hadseregbe.

BÜNTETŐJOG A HADIFOGSÁGBAN.

Amennyire a hadifoglyok magánjogi helyzetét illetőleg a legteljesebb káosz uralkodott, éppúgy a büntetőjogi gyakorlat is a visszásságnak egész sorát termelte ki.

Mint ismeretes, a hágai egyezmény 8.-ik cikke értelmében a hadifoglyok a felettük hatalmat gyakorló állam hadseregében hatályban lévő törvényeknek, szabályzatoknak és rendeleteknek vannak alávetve. Ez azt jelenti tehát, hogy az orosz hadifoglyok az orosz katonai törvénykönyv rendelkezése alatt állottak. A valóságban azonban nem ez volt a helyzet, mert a hadifoglyok, tulajdonképen két egymással teljesen ellentétes törvénynek, a hazainak és az oroszoknak kellett, hogy engedelmességenek. Sokszor ami az egyik szerint büntetendő cselekmény volt, az a másik szerint ép, hogy kötelessége volt a fogolynak. Például a szökés. A hágai konvenció szerint ugyan a szökés csak fegyelmi úton büntethető, a valóságban azonban még a jobbik eset volt az, hogy a szökevény hadifoglyot hadbírótság eljárásának vetették alá.

a) Büntetőtáborok. Speciális intézményei voltak az oroszoknak az úgynevezett büntetőtáborok, mint Gulcsa, Fort Alexandrovsk, Krasznaja-Recska. Hamis vád elég volt arra, hogy valamely hadifoglyot egészségi állapotára való tekintet nélkül minden előzetes vizsgálat nélkül büntetőtáborba küldjenek.

A büntetőtáborok közé számíthatjuk a skobalevil, ahol a hadifoglyokat hadifogoly bajtársaik felügyelete alá helyezték. Ez utóbbiak felelősek voltak társaikért és szökés esetén a felügyelőt büntették meg négyheti szigorított fogsággal.

b) Hadifogly orosz hadbírótság előtt. Elég gyakori eset volt, hogy hadifoglyokat már kisebb fegyelmi vétségekért is az orosz hadbíróóság elé állították. A rendelkezésünkre álló adatok nagy

számából egy tipikus esetet akarunk kiragadni, mely nemcsak az orosz hadbírósi eljárás formalizmusát jellemzi, hanem azt is mutatja, hogy az orosz felfogás szerint a hadifoglyoknak a legszükségesebb személyi tárgyai sem voltak egyéni tulajdonai, mert a rekvirálásnak mindig ki volt téve.

Dr. Bayer Dezső hadifogoly főorvos 1916. szept. 27-én a chabarovszki foglyokórház laboratóriumában dolgozott, mikor egy orosz tiszt a lakószobájába hívatta. Bolsakoff praporcsik napostiszt tolmács útján tudtára adta a főorvosnak, hogy ezredparancs értelmében az összes polgári ruhadarabokat a jelenlévő raktárosnak kell átadnia. Dr. Hammerschlag Gusztáv főorvos és Dr. Szencz József segédorvos voltak még a szobában. Az orosz tiszt ezek jelenlétében a fogason függő kabát és sapkához nyúlt, melyeket az asztalra téve körülnézett, hogy még mit lehetne elvinni. Az orvos azonban ruhadarabjait visszaakasztotta a fogasra. Ez a jelenet megegyeszer megismétlődött. Az orosz tiszt erre a tárgyakat a karjára vette, az orvos azonban elvette tőle és eközben két ütést mért a karjára és kettőt a mellére. A tiszt erre kardot rántott, az orvos azonban elmenekült.

A praporcsik feljelentést adott be a hadbíróshoz „erőszakos támadás hivatalos eljárás közben büntette címén. Pár nap múlva tudomására hozták az orvosnak, hogy vizsgálati fogóságban van, mivel azonban a hadifogoly kórházban lévő szabadsági viszonyok a fogdáéval azonosak voltak, nem kísérték be a börtönbe, hanem megengedték, hogy a hadbírósi tárgyalásig a kórházban maradjon.

Pár hét múlva három szuronyos őr kísérte a vizsgáló bíró elé, ahol a hites német-orosz tolmács közvetítette a kihallgatást, kinek tanácsára orvosunk a tettegességet letagadta. Egy hónap múlva három őr ismét odavezette és a vizsgálóbíró megegyeszer felolvasta a vádat és a tanúvallomásokat és megkérdezte, hogy van-e valami megjegyezni valója. Védőül egy orosz tüzérszázadost rendeltek ki, ki a polgári életben közigazgatási tisztviselő volt. A védő négy nappal a tárgyalás előtt felkereste védencét és azzal bízta, hogy a legjobb esetben is hat havi börtönt fog kapni.

1917. febr. 8-án volt a haditörvényszéken a tárgyalás. A tárgyalás megnyitása előtt az ügyész nyilatkozatot íratott alá a vádlottal, hogy a bírák ellen nincs semmi kifogása, majd a tárgyalóterem ráccsal elkerített részébe kísérték, hol mögötte két szuronyos őr állott. A rács előtt a védő és a tolmács foglaltak helyet.

Az emelvényen elhelyezett zöld asztalnál az elnöklő tábornok hadbíró és két ezredes hadbíró ült, a vádlottal szemben lévő két kis asztal egyikénél pedig az ügyész, a másikon a jegyzőkönyvvezető. A vádlott és a bírák között külön emelvényen ült a pópa teljes papi díszben, a bibliával, a kereszttel és a cár képével felszerelve.

A tárgyalás megnyitása előtt a pápa halkán imát mondott, majd az elnöklő tábornok felolvasta a vádlott és a tanúk személyi adatait. Ezt követően a tanúk esküt tettek, a három orosz egyszerre esküdött a pápa előtt és az eskü végén a bibliát megcsókolták. Az egyik tanút, aki római katolikus vallású volt, megkérdezte az elnök, hogy hajlandó-e az esküt orosz nyelven a pápa kezébe letenni, a másik tanú pedig, izraelita vallású volt, a zsidó esküt tette le német nyelven az elnök kezébe.

Ezután az elnök felolvasta a vádiratot, majd kiküldte a tanukat és egyenként szólította be őket. A tiszt kivételével az orosz tanúk nem emlékeztek vissza a tettlegességre, a hadifogoly tanúk pedig nem láttak semmit, csak kiabálást hallottak. Az ügyész a bizonyító eljárás után tízperces beszédbe kezdett, szigorú büntetést: 24 hónapig terjedő börtönt, kényszermunkát, a tisztí rang és jogok elvesztését kérte. A védő csak néhány szót szólhatott, mert az elnök azzal szakította félbe, hogy már eleget beszélt. A védelem arra volt alapítva, hogy a vádlott a ruhadarabot azért vette ki erőszakkal az orosz tiszt kezéből, mert az tifuszbacillussal volt megfertőzve és nem akarta, hogy ártatlan és orvosi dolgokhoz nem értő ember tifuszban megbetegedjék.

Az ügyész záróbeszéde után az elnök a tárgyalást felfüggesztette, majd tíz perc múlva ismét megnyitotta és felolvasta az ítéletet, mely szerint az orosz hadbíróság — Ő Felsége a minden oroszok cájra nevében — az orvos bizonyítékok hiányában a vád alól felmentette.

Két hét múlva a minden oroszok cájra került vád alá.

c) Cseh-szlovák „bíráskodás” magyar hadifoglyok felett. Egyedülálló eset a nemzetközi büntetőjogban. *Orosz* állam területén *csehszlovák* hadbíróság ült törvényt *magyar* állampolgárok felett.

1919. július 30-án hajnali egy óra körül a krasznajarszki hadifogolytábor lakói nagy lövöldözésre riadtak fel. A szomszéd épületben elhelyezett orosz ezred a fehér uralom ellen felázadt, néhány tisztet lelőttek és a fegyvereket és lőszert koszikra rakva elszállították az erdőbe.

Reggelre azonban már felfejlődött a lázadók ellen az orosz helyőrség és a lázadó ezred néhány ágyúlövés után reggel 8 óra körül megadta magát. Azonnal megalakult az orosz haditörvényszék és két napon át folyt az egyenkénti kihallgatás után a lázadásban résztvevőknek agyonlövétése. Körülbelül 600 embert végeztek ki, köztük egy orosz tisztet is, kiről csak utólag derült ki, hogy nem vett részt a lázadásban, miért is két nap múlva a tömegsírba kiásták és katonai pompával újból eltemették.

Az ellenforradalmárok bűnbakot keresve ráfogták, hogy a hadifoglyok lázították fel az ezredet. A kozákok már-már megakarták a tábor tizedelni, ez azonban az utolsó percben egy olasz ezredes közbelépésére elmaradt és a cseh-szlovák hadbíró-

ságot bízták meg annak kivizsgálásával, hogy a hadifoglyoknak milyen szerepe volt a lázadásban.

A 12. cseh-tót lövészezred egyik zászlóalja vonult be a táborba. Az udvaron géppuskákat állítottak fel és azonnal szigorú motozást tartottak a barakokban. Két földbarak között lévő árokban elbújva találtak egy, a lázadókhöz tartozó orosz katonát, ki mikor meglátta a cseh járőr közeledtét, föbelötte magát. Az oroszok hadifogoly köpenyeg volt. A járőr ekkor felszólította a legénységet, hogy jelentkezzenek, ki az oroszoknak köpenyegét adott. Senki sem tudott a dolgról, hiszen az oroszok reggel óta bujdosott a barakok között és a köpenyegét lophatta is. A cseh parancsnok 10 perc időt engedélyezett a jelentkezésre, különben megtizedelést helyezett kilátásba és miután senki sem jelentkezett, három magyart kiválasztott és a tábor szélén álló ároknál agyonlövötte. Ők voltak az első áldozatok.

Ezután a tiszti táborok lakóit kikergették az udvarra és ha valaki nem ment elég gyorsan, végig kancsukázták. A tiszteket végigmotozták és dr. Pélyi Gézánál megtalálták a Magyar Szövetség üléseiről vezetett jegyzőkönyvet, Stessel Ernő őrnagytól pedig az oroszok által cenzúráit hadifogoly temető tervrajzát vették el. Dr. Pélyit és másokat, kik a Magyar Szövetségnél vezető állást töltöttek be, letartóztatták és a cseh irodába kísérték, hová a hadifoglyokat egyenként szólították be a haditörvényszék elé kihallgatás végett. Fő téma a Magyar Szövetség volt, melyről azt akarták kimutatni, hogy a csehek ellen irányult. Tizenhét halálos ítéletet hoztak, melyet rövidesen végre is hajtottak, pedig a hivatalos cseh jelentés, mely a kivégzésről szólt, elismerte, hogy a hadifoglyoknak az oroszok lázadásában semmi része nem volt. E jelentés szószerinti szövege a következő:

— A katonai parancsnokság. 1919. augusztus 10. 3262. Krasznójarszk.

Jelentés.

A krasznójarszki fogolytábor vezetőjének!

Az ön f. év augusztus 7-én 3097. sz. alatt kelt megkeresésére jelentem, hogy az általam és a 12-ik cseh-szlovák lövészezred hadbírósa által végzett vizsgálat a hadifoglyoknak a július 30-iki felkelésben való részességét nem állapította meg.

A cseh-szlovák csapatoknak a fogolytáborban tartott házkutatásainál levelezés találtatott, melyből kiderült, hogy a táborban egy Magyar Szövetség létezett, melynek politikai céljai voltak, azaz Magyarországot a háború előtti határok közé akarta visszaállítani. A „Magyar Szövetség”-nek, f. év május 27-iki felhívásában (Dr. Pélyi által aláírva) az áll, hogy ma, vagy holnap mindenkinek készen kell állani, hogy visszaszerezzék azt, amit a háború által elveszítettek.

Ennek alapján föbelövettek:

1. Dr. Pélyi Géza, a szövetség volt elnöke, 2. Székely Lajos hfdgy., a szövetség alelnöke, 3. Dr. Száva István hfdgy., titkár,

4 Dr. Katona Gyula, a szövetség tagja, 5. Fekete En il hdgij., a szövetség tagja.

Bolsevik propaganda, a bolsevik párthoz való tartozás és mint veresgárdisták főbelövettek:

1. Papp János gyalogos, 2. Pável györgy gyalogos, 3. Gáspár Albert hadapród, 4. Dr. Forgács Dezső zászlós, 5. Dukesz Artúr hadapród, 6. Dr. Molnár Alajos hadapród, 7. Krasscivszky Dezső tizedes, 8. Ludwig Kálmán zászlós.

Egy orosz lázadó elrejtéséért jöbelövettek:

1. Zseder Sándor tizedes, 2. Saj Jenő gyalogos, 3. Szekér Károly zászlós.

Az említett 77 hadifogoly* agyonlöveteése a 12. csehszlovák lövészerred hadbíróóságának ítélete alapján történt.

A hadifogoly tábor cseh-szlovák parancsnoka: Skrivanec s. k. podgor.

Jellemző, hogy az orosz újságok ugyanakkor azt közölték, hogy a hadifoglyok részvételét a lázadásban a hadbíróóság megállapította és ezért történtek a kivégzések. Brändström Elza erélyes közbelépése vetett véget a további gyilkosságnak és csak így sikerült még néhánynak a haláltól megmenekülni, többek között Nagy Kálmán református lelkésznek, ki mint a Magyar Szövetség buzgó tagja, szintén halálra volt Ítéelve.

A történeti hűség kedvéért még azt is meg kell említeni, hogy a Magyar Szövetség 1919. elején a cseh és orosz táborparancsnokságok engedélyével alakult meg azzal a céllal, hogy a magyar legénységet vallás- és nemzetiségre való tekintet nélkül támogassa. A szövetség tagjai csupán arra kötelezték magukat, hogy havi fizetésükből legalább 5 rubelt adnak erre a célra, azonkívül előadások tartása, munkaalkalmak teremtése és egyéb gyűjtés útján akartak a legénységen segíteni.

d) A háború legelső hadifoglyá hadbíróóság előtt. Az orosz katonai bíraskodásnak tragikus áldozatául esett a világháború legelső hadifoglyá is, lovag Mauler József ny. altengernagy, ki 1914. június 15-én feleségével és nem egészen egyéves gyermekeivel Volhíniába, Starakonstantinovba utazott az ottani cukorgyárban alkalmazásban lévő sógorának meglátogatására.

Az elhagyott orosz falucskában csak nagy késéssel kapták meg az újságokat és midőn a mozgósítási hírekről értesültek, már az orosz hatóságok nem engedték őket hazautazni. Közben kitört a háború, mire hét csendőrrel őrizetbe vették a házat addig is, míg lakóikat nem indítják útnak Szibériába. Pár nap múlva újabb rendelkezés jött, mely szerint a család összes tagjait erős fedezettel Kiewbe szállították. Közben azonban tárgyalások indultak meg a család kicserélése ügyében és ezért az altengernagynak megengedték, hogy rendőri ellenőrzés mellett Kiewben egy Koch nevű német-orosz családnál szállást vegyen, az asszonynak pedig, hogy egyéves kisgyermekének meglátogatására Starakonstantinovba utazzék vissza. Onnan azonban rövidesen visszatért Kiewbe.

1915. március 19-én húsz rendőr állta körül a házat, házkutatást és személyi motozást tartottak és úgy az altengernagyékat, mint a Koch családot letartóztatták. Három napig ültek már a városi fogdában, anélkül, hogy valaki kihallgatta volna őket, midőn negyednapra az államfogházba kísérték át őket. Itt tárgyaikat mind elszedték, külön-külön cellába helyezték el őket és egy és háromnegyed hónapig közönséges gonosztevőkkel együtt voltak így bezárva, míg végre a csendőrségre vezették őket kihallgatásra.

Miután két hónapig ültek már a börtönben, az altengernagné levelet kapott ügyvédjétől, kit rokonai bíztak meg a védelemmel, hogy ártatlansága kitudódott és gyermekével együtt most már hazautazhatnak. Napokig nem kapott azonban erről semmiféle hivatalos értesítést, végre azután a rendőrségre vezették, hol közölték vele, hogy nem haza engedik, hanem három nap múlva Szibériába fogják internálni. Férje továbbra is a kiewi fogházban maradt. Közben kikézbécsítették a váciiratot és a 65 éves nyugalmazott altengernagnak, mely szerint kémkedés miatt helyezték vád alá.

1916. január 12-én tartották meg a hadbírószági tárgyalást. Ékkor láthatta viszont az asszony férjét, ki már olyan sovány volt, mint egy csontváz. Mielőtt a vádlottat bevezették volna, az elnök megkérdezte a védőt, hogy az altengernagné ott van-e, majd kijelentette, hogy az egész tárgyalás csak formalitás lesz és megnyugtatta az altengernagnét, hogy az ítéletet nem fogják végrehajtani, hanem egy hónap múlva mindketten otthon lesznek. Az asszony azt kérte, hogy megnyugtatóul közöljék ezt férjével is, az elnök azonban ezt nem engedélyezte.

A tárgyalás két napig tartott. Miután a tanúk igazolták az altengernagy ártatlanságát, ami különben sem volt kétséges, mindenki felmentő ítéletre számított. Legnagyobb meglepetésre azonban az elnök kihirdette a hadbírószág ítéletét, mely 24 órán belül végrehajtandó kötél általi halálról szólt.

A vádlottat bilincsekbe rakták és visszavezették a börtönbe, az asszonyt pedig a rendőrségi fogságba. A védő, Zagursky Tadeus, a tárgyaláson megkérdezte az elnöklő tábormokot, hogy mi a biztosíték afelől, hogy az ítélet csak formalitás, és hogy ez nem lesz végrehajtva. A tábormok azonban nem tudott megnyugtató választ adni. A tárgyaláson a vádlott nejét is kihallgatták tanúként és megkérdezték, hogy miért van letartóztatásban. Azt válaszolta, hogy nem tudja, mire az államügyész csak a fejét rázta. Megkérdezték a jelenlévő csendőrség parancsnokát is, hogy a vádlott neje miért van bezárva, ez azt felelte, hogy ő maga sem tudja, mert neki is úgy jelentették, hogy az asszony ártatlan és tudomása szerint meg is engedték, hogy gyermekével hazautazzék.

A tárgyalás után hetenként egyszer meglátogatta az asszony a férjét a börtönben, kivel szigorú ellenőrzés mellett a rács mögött beszélhetett.

1916. február 22-én, midőn ismét a rendőrségi fogházból a börtönbe vezették az asszonyt, közölték vele, hogy az ura beteg. Már haldokolva találta, a karja meg volt dagadva és rettetes fájdalmakat érzett, — a fogházorvosok rheumát konstataáltak. Hosszú utánjárással megengedték, hogy a rendőrségi fogdába vigyék át a súlyos beteget, hol magánorvos kezelheti. Ekkorára azonban a betegség — phlegmone — annyira elhatalmasodott, hogy azonnali operációra volt szükség. Az orvos mindenekelőtt azt kívánta, hogy a cellát, mely tele volt rovarokkal, fertőtlenítsék. Csak borralalóval tudta az asszony elérni, hogy egy kevés szublimátot hoztak neki a fertőtlenítéshez, melyet magának kellett elvégezni. Az operáció azonban már nem sikerült, mert a betegség elhanyagolása folytán 1916. márc. 8-án az altengernagy vérmérgezésben a börtönben meghalt.

Az özvegyet ezek után még egy hónapig a kiewi börtönben tartották, végre hosszú utánjárás után szabadon engedték és útnak indították a finn határ felé azzal, hogy az útlevelét ott fogja megkapni. Megérkezve azonban, az útlevelet nem találták, erre ismét Pétervárra küldték vissza, hol hosszú hetek után az amerikai konzulnak sikerült az útlevelet megszerezni és újból útnak indítani.

e) Önbíráskodás. Még különös szerencséje volt azoknak, kiknek ügye a hadbíróóság elé került. Se szeri, se száma azoknak az eseteknek, midőn a hadifogoly valamely orosz hatóság vagy magánember önbíráskodásának, vagy önkényének lett az áldozata. Csak taláломra említünk fel néhány ilyen esetet.

1917. július 15-én Hellmann Ármin 77. cs. és kir. gyalog-' ezredbeli főhadnagy éjjel 11 óra tájban engedély nélkül hagyta el szállását a pavlodári táborban és éjjel 2 órakor tért oda vissza. Útközben egy orosz katona, ki felismerte, letartóztatta. Nemsokára három orosz katona csatlakozott hozzájuk, ezek addig verték egy téglával hátulról fejbe és egy palánk darabbal hátba, míg el nem ájult, erre azután az orosz katonák eltűntek. A hadifogoly később magához tért, hazament és lefeküdt. Másnap hajnalban 5 óra 30 perckor megjelent a hadifogolynál három fegyveres katona, kik letartóztatottnak jelentették ki és a fogdába akarták kísélni. A főhadnagy felvette tisztí egyenruháját és ellenállás nélkül engedelmeskedett.

A három, szuronnal felfegyverkezett katona az orosz laktanyába kísérte, hol a kapuban körülbelül 80 orosz katonából és egy polgári személyből álló tömeg fogadta. Amint belépett a laktanyába, hátulról ütést kapott a halántékára, úgy hogy megtántorodott, mire a katonák rávetették magukat és kétszer a földhöz vágták, miközben az ütlegek zuhogtak. Hasba, mellbe és hátba rúgták, ingét és zubbonyát eltépték és miközben a házba menekült, puskatussal reávtak. A polgári ruhás egyén még evvel sem elégedett meg, hanem kétszer a jobb szemére vágott. A fogdában véresen, szívgörcsökkel esett össze és azóta rokkant.

Ugyancsak a pavlodári táborban történt, hogy Löw Vilmos 38. gyalogezredbeli hadapród, Hirschberger Ernő 32. gyalogezredben” és Menyünc Ferenc 19. gyalogezredbeli hadapródjelöltek engedély nélkül a városba mentek. Hazatérésük alkalmával orosz katonák egyenként rájuk támadtak és meglincselték őket. Löwnek balkarját két helyen eltörték. Az egyik hadapródjelölt hátulról egy vasrúddal ütést kapott, ami ellen védekezni próbált. Egy órára rá ágyában letartóztatták és a fogdába való szállításnál vasrúddal újból ütést mértek a fejére, melyet kezével fogott fel. Kezét azóta sem tudja használni.

1916. végén hat magyar tiszt szökött meg a sterlitamoki táborból. Elfogták őket és előbb rendőri fogházba vitték. Útközben a lakosság, a fogházban pedig az ott elhelyezett orosz fegyencek félholtra verték őket.

Ez azonban nem volt elég. Hadbírószám elé lettek állítva. A hivatkozott hágai egyezmény szerint ugyan a szökésért csak fegyelmi büntetés jár. Ámde ezek a szerencsétlenek szökésük alkalmával a kerítést megrongálták, miért a katonai ügyészség külön vádat emelt ellenük. A külügyminisztérium, felkérésére a petrográdi amerikai követség is közbenjárt érdekükben, azonban eredménytelenül hivatkozott arra, hogy a náluk szokásban volt hadbírószámi gyakorlat szerint még azokat az orosz hadifogoly vádlottakat is felmentik, kik szökésük közben élelmi-szert loptak.

Az ufai táborban már a legkisebb fegyelmi esetenél is letartóztatták a hadifoglyot, világosság nélküli és rovaroktól hemzsegő kis börtöncellába helyezték el és évekig hagyták itt anélkül, hogy ügyeiket kivizsgálták volna.

Általában az orosz büntető igazságszolgáltatásról, különösen hadifoglyokat illetően, megállapíthatjuk, hogy egyik főhibája a vizsgálati fogság hosszadalmassága volt. Elég volt egy rosszakaratú feljelentés, hogy valakit vizsgálati fogságba helyezzenek. 1917. márciusában a császári és királyi külügyminisztérium felkérésére a petrográdi amerikai követ ezen igazságügyi anomáliák orvoslása végett közbenjárt az orosz kormány-nál, különösen három irányban jelölve meg kívánságokat:

a) A nyomozás lehetőleg gyorsan bonyolítottassék le az egyes ügyekben.

b) A hadifoglyokat, különösen pedig a tiszteket ne zárják be közönséges gonosztevőkkel egy cellába.

c) Jelentéktelen fegyelmi ügy miatt ne helyezzenek hadifoglyokat vizsgálati fogságba, mert mint az esetek legtöbbje mutatja, a vádak nem igazolódtak be utólag és a hadifoglyok hónapokon keresztül egészségükre ártalmas börtönökben sínylödtek.

Igen sok táborban büntetésül a testi fenytéseket alkalmazták. Hírhedt volt erről sokáig pogromjáról szomorúan nevezetes laisevi tábor, hol a rendőrfőnök a neki alárendelt hadifoglyokat az orosz katonai hatóságok tiltakozása ellenére is verte.

A hadifoglyok bizonytalan jogi helyzetére jellemző még az is, hogy noha gyakran előfordult, hogy hazulról küldött küldeményeket nem, vagy teljesen kifosztva kapták meg, orvoslásért sehová sem fordulhattak. A hazulról küldött pénzáttalások felett szabadon nem rendelkezettek, a legjobb esetben is azonban túrniök kellett, hogy azokból különböző jogcímenek levonások eszköztessenek és hogy az orosz előjáróságok az átszámítási kulcsot önkényesen állapítsák meg. Az ilyen jogtalanságok ellen nem mertek a hadifoglyok panaszt emelni, hiszen ha az örkatónák jogtalan fellépése ellen ment valaki panaszkodni, akkor is a panasztevő kapott hónapokig tartó fogházat.

f) Agent provokátorok. Az orosz igazságszolgáltatásnak már a békében is két jellegzetes kísérője volt: a kémek és besúgók, így természetesnek kell találni, hogy a hadifogságban is igen gyakran találkozunk ezekkel.

Stessel Ernő ny. ezredes szibériai naplójában említi, hogy az oroszok 1915-ben elhelyeztek a nikolszki táborban egy polgári ruhába öltözött foglyot, ki állítólag mint orvos, Galícia egyik kórházából került fogságba. Csakhamar feltűnt, hogy az új fogoly milyen jól van felszerelve és hogy a hadifogoly orvosokat kerüli és inkább a tiszték társaságát keresi, kikkel szemben bőkezű gavallériával viselkedik. Beszéd közben egyszer elszólta magát és ekkor Hellen őrnagy szemébe mondta neki, hogy nemcsak nem orvos, de nem is hadifogoly és ha hamarosan el nem távozik, meg fogja bánni. Másnap az oroszok maguktól is elvitték a táborból és a hadifoglyok többé nem látták.

Besúgók útján tudták meg az oroszok, hogy egyes przemslből való zászlódarabok kiknél és hol vannak elrejtve, hogy a szökésekhez alagutakat a kerítés alatt hol és kik készítettek. A kémkedési rendszer a polgárháború alatt csak növekedett és a bolsevizmus alatt tetőpontját érte el.

Az orosz abszolutizmus idejéből való kémrendszer egyik tipikus esete a következő is:

1916. augusztusában egy németül beszélő, jól öltözött egyén kereste fel az Irkuckban internált dr. Drexel Károly hadifogly tábort lelkészt azzal, hogy az osztrák és magyar kormányoktól avval van megbízva, hogy tényleges katonatiszteket, főhadnagyoktól felfelé szökéshez segítsen. Pénz nem számít, ha 3000 rubel kell megvesztegetési célra, rendelkezésre áll. Egyedüli feltétel, hogy az illető az orosz nyelvben jártas legyen. Az állítólagos megbízott a beteg hadifoglyok megsegítésére pénzösszegeket is adott át Drexelnek, kinek bizalmát így megnyerve, a szökési lehetőségekről értesítette a hadifogly tisztet, sőt a más táborok részére is adott ajánló levelet kémnek.

Miután az állítólagos megbízott a készülöket citromsavval írott és egy 100 rubeles kíséretében a táborba küldött levélben értesítette, hogy minden, ami a szökéshez szükséges, útlevel,

ruha, pénz, rendelkezésre áll és hogy a tábor elhagyására az augusztus 27-től 30-ig terjedő háromnapos ünnep a legalkalmasabb, három szökni készülő tiszt a megbeszélésnek megfelelően a Metropol szálló 5. számú szobájában felkereste emberünket. Itt tudódott ki azután, hogy az illető nem volt egyéb, mint rendőrkelem, ki a szökésre való felhívásával csupán börtönbe akart egyeseket juttatni. Ladó Kázmér százados, Strache Adolf főhadnagy és Ibrahim nevű török hadnagy az irkucki börtönbe kerültek. Dr. Drexel tábori lelkészt pedig ismeretlen helyre szállították el.

Az agent provocatőrök sokszor még a ruszofil érzelműeket sem kímélték, ha valamely érdek úgy kívánta. Ennek a bizonyítására szolgáljon Wadstedt dán konzul esete, melynek részletes leírását Huszár Andorine vöröskeresztes nővérnek a bécsi külügyminisztériumhoz küldött jelentésében találjuk:

Wadstedt konzul már a háború előtti években is Omszkban működött és ott az orosz hatóságokkal igen jó egyetértésben állt. A háború alatt emberieségi szempontoktól vezéreltetve, hadifoglyaink ügyével kezdett foglalkozni, noha az oroszok iránti erős szimpátiáját akkor is nyíltan hangsúlyozta. A dán Vörös Keresztől hivatalos megbízást ugyan nem kapott, de az orosz katonai hatóság engedélyével az omszki pályaudvaron ruharaktárt állított fel, melynek nagyrészt Omszkban és Nyugat-Szibéria egyéb városaiban szerezte be. Ebből a raktárból látta el az átutazó hadifoglyainkat, sőt pénzt is osztott szét közöttük. Ez így tartott két éven keresztül.

Wadstedt konzulnak ez a működése az orosz katonai hatóságok előtt lassanként visszatetszést szült. Földieit pedig, kik mint a Dán Vajkiviteli r.-t. alkalmazottai működtek ott, rossz szemmel nézték, hogy a dán ügyeket a hadifoglyok kedvéért elhanyagolja és ezért az oroszokkal együtt azt a hírt terjesztették, hogy a magyar és az osztrák kormány pénzeli a dán konzult. Ennek a hírnök különös tápot adott és nyíltan is terjesztette egy áruló magyar hadifogoly, Kertész István, ki a 14. nehéz tüzér osztály hadnagyának adta ki magát, de kiről később kitűnt, hogy nem volt tiszt, hanem orosz zsoldban álló hazaáruló közlegény.

Ez a Kertész István ügyesen behízelegte magát Wadstedt konzulnál, állandóan segített neki úgy, hogy lassanként a hadifogoly segítő irodában nélkülözhetetlenné tette magát nála. Bizalmi állását ezután arra használta fel, hogy a konzul postájába hadifoglyoktól érkező hamis leveleket csempészett be, melyek azt bizonyítják, hogy a konzul a hadifoglyok szökését támogatja. Kertész feljelentésére a konzul postáját lefoglalták és az áruló leveleket megtalálták nála. Suchomlinow omszki kormányzó erre a konzul visszahívását indítványozta. Közben a konzul maga is vizsgálat megindítását kérte maga ellen a dán követségtől a hadifogoly-gyógyszerekkel való visszaélés vádjá miatt, melyet szintén ellenségei hoztak fel ellene.

Dr. Pedersen Antal volt ugyanis a dán követség részéről Nyugat- és Kelet-Szibéria részére gyógyszerek rendelésével és szétosztásával megbízva. A magával hozott gyógyszernek csak kis részét osztotta szét a táborban, nagyobb részét Stubenberg grófnő vöröskeresztes nővér hozzájárulásával, Wadsted konzul távollétében megőrzés végett annak titkárnak, dr. Lángénak adta át azzal az utasítással, hogy Pedersen dr. visszatéréséig megőrizendő. Közben azonban visszaérkezett Omszkba a Studenberg-Toggh vöröskeresztes misszió, melynél sikerült Kertésznek magát annyira behízelegni és a dán konzult úgy befeketíteni, hogy Stubenberg grófnő a Pederson dr.-ral kötött megállapodással ellentétben, Wadsted konzultól követelte, hogy a reábizott gyógyszereket adja ki Kertésznek. Ez azonban visszaélve a grófnő bizalmával is, a gyógyszereket és az egyéb gyógyászati cikkeket körülbelül 1200 rubel értékben részben omszki gyógyszerháznak adta el, részben Finnországba szállította ki és a pénz a saját céljaira fordította.

Wadsted konzul kérelmére azután a petrográdi dán követség Schön nevű titkára jött Omszka az ügyek kivizsgálására. A vizsgálat eredménye a konzul teljes igazolása és Kertész szélhámoságának a leleplezése volt. Az oroszok mindamellett a konzul visszahívását követelték.

A hadifoglyok érdekében tanúsított önzetlen működését nem bocsáthatták meg neki.

g) Büntetések, börtönök. A büntetések megváltogatásánál valóban genialisak voltak az oroszok. A börtönbüntetésekén kívül, melyekről az alább szó lesz, a legváltozatosabb alkalmi büntetéseket alkalmazták a hadifoglyokkal szemben úgy az egyes táborparancsnokok, mint pedig a munkafelügyelők. Sarve tiszteletes, a derék svéd vöröskeresztes pásztor megemlíti, hogy a permi őserdőben, mely orosz állami birtok volt, a kitermelési munkát hadifoglyok végezték, kiknek teljhatalmú felügyelője egy Rubenszky nevű orosz erdész volt, kinek legfőbb gondja az volt, hogy a munka soha, egyetlen pillanatra se álljon meg. Miután később még vasárnap sem engedélyezett munkaszünetet, a foglyok megbízták egy Zachariás nevű német őrmester bajtársukat, hogy nevükben is kérje a vasárnapi munkaszünet engedélyezését. Rubenszky erre felelet helyett egy kútszerű üregbe záratta Zachariást, hol bokáig érő vízben napokon át mozdulatlanul kellett állnia.

A börtönbüntetéseknek három neme volt alkalmazásban: a tjurma, a katalaska és a karcer.

A tjurma, mely szószerint toronyfogságot jelent, az orosz polgári börtönnek a megjelölése. Közönséges orosz gonosztevőkkel együvé zárták ide a foglyokat. A higiénia teljes hiánya: leírhatatlan piszok, levegőtlenység, nedvesség jellemzi a tjurmát. A polgárháború és a forradalmak alatt annyira túl voltak a börtönök zsúfolva, hogy igen gyakran megtörtént, hogy az új

raboknak csak úgy tudtak helyet szorítani, hogy a régiek közül néhányat föbelőttek.

A katalaska katonai börtön volt, a hadbírószági ítéletek alapján kerültek ide a hadifoglyok. Az itteni állapotok sem sokat különböztek a tjurmától. A szigorított egyes sötétzárkának karcer volt a neve.

Nem hadbírószági, tehát részben fegyelmi büntetésként, részben pedig a munkára kiadott hadifoglyoknál úgynevezett házi fenytékként alkalmazták az Oroszországban a középkorból még fennmaradt ketrecbe való zárást. Vas- és faketrecekbe zárták be az áldozatot és a falubeliek gúnyolódásának kitéve tartották ott sokszor hónapokon keresztül is. A régi hadseregünkben alkalmazásban volt kikötésnek felelt meg a napraállítás, amikor az elítéltet a forró napra állították ki s a vállaira homokzsákot, vagy forró téglát raktak. Ha az illető elájult, hideg vízzel fellocsolták és amikor magához tért, újból kiállították a napra. Ez a büntetési nem különösen a turkesztáni fogolytáborban, hol tudvalevőleg kibírhatatlan volt a hőség, volt leginkább alkalmazásban.

PARLAMENTEREK HADIFOGSÁGBAN.

Az orosz hatóságok igen gyakran áthágták a parlamenterekre és a diplomáciai védelem alatt állókra vonatkozó egyezményeket. Az esetek közül legismertebb Heller ezredes, volt teheráni császári és királyi katonai attasének története, kit 1915. febr. 9-én Verdáverben, 25 km-nyire Teherántól, semleges perzsa területen kozák járőrök fogtak el és mint hadifoglyot előbb Narginba, a Kaspi tó melletti szigetre hurcolták és ott 24 török tiszttel együtt fabarakba helyezték el, majd a bakui börtönbe vitték, hol közönséges gonosztevőkkel, gyilkosokkal, rablókkal együtt volt bezárva egy három méter szélességű cellában. Három hétig volt ott anélkül, hogy egyszer is szabad levegőre mehetett volna. Onnan azután 29 napi utazás után a krasznajarecskai úgynevezett büntetőtáborba került. Megérkezése után a habarovszki kormányzónak, Nicsenka alezredesnek írásos tiltakozást nyújtott elfogatása és fogságban tartása ellen és kérte, hogy ezt megfelelő helyre továbbítsa. A büntetőtáborban az elbánás egyébként sem volt olyan, melyet a hadifoglyok számára a nemzetközi egyezmények előírtak, hanem inkább szigorított börtönhöz volt hasonlítható.

1916. június végén Heller ezredes a petrográdi amerikai követhez kérvényt írt, melyben arra való hivatkozással, hogy elfogatása a diplomáciai tisztviselők immunitási és exterritorialitási elvét sérti, amit egy semleges állam sem tűrhet, közbenjárását kérte. Az emlékiratot azonban nem adhatta át közvetlenül Mr. Burrnak, csak az őt kísérő orosz tisztnek, aki azonban Burr jelenlétében megígérte, hogy mihelyt az orosz pa-

rancsnokság átfordítja, azonnal továbbítják. Ez azonban valószínűleg sohasem történt meg.

Nicsenkó tábornok azonban a május 11-én átadott beadványra szept. 11-én választ adott, mely a következőképen szólt:

— Miután a teheráni német és osztrák-magyar követségek tagjai az orosz állam ellen tevékenységet fejtenek ki és a perzsákat ily irányban befolyásolják, perzsa területen történt elfogatása rendkívüli körülményekre való tekintettel indokolt.

Az alábbi esetek pedig azt mutatják, hogy a parlamentei fehér zászlaja sem jelentett biztonságot az oroszoknál:

1915. március 14-én Berky Ferenc 52. császári és királyi gyalogezredbeli százados ezredparancsnokságától utasítást kapott, hogy egy írást orosz szöveggel, mint parlamentei, a szembenálló orosz parancsnokságnál adjon át és azután térjen vissza. A százados ellátva a szükséges igazolványokkal, trombitás és lovas kíséretében elindult az ellenséges hadállások felé, melyek ekkor Tysmieniczany előtt húzódtak el.

A trombitás az előírászerű fűvőjeleket adta, míg az orosz vonalat el nem érték. A parlamentei megérkezésekor körülbelül 25 orosz katona az állások körül gyülekezett. Mieink, hogy békés szándékukat kimutassák, a lóról leszállottak és kérték, hogy egy tisztet vezessék őket. A szolgálatban lévő orosz tiszt egy altisztet küldött értük, ki fegyverüket elszedte és egy házba vezette őket, hol az orosz parancsnok szállása volt. Berky százados átadta ennek a magával hozott iratokat és vissza akart térni. Az orosz törzskapitány azonban ezt nem engedte meg, hanem felsőbb parancsra hivatkozva a parlamentei szemét bekötötte és a hadosztályparancsnoksághoz vezettette Stanislauba, hová másnap reggel 8 órakor érkeztek meg.

Egy orosz lovassági százados fogadta itt a parlamenteit és a kötetést szeméről levéve kijelentette, hogy egyelőre hadfogolynak tekintik és felszólította, hogy mindazt, ami zsebében van, adja át, mert ellenkező esetben kénytelen lenne erőszakot alkalmazni. Hiábavaló volt a tiltakozás és a nemzetközi jogra való hivatkozás, mindent elszedtek tőle.

Miután a parlamentei értéktárgyait átadta, igazolványát kérték. Berky százados erre a tőle elvett hadosztályparancsra hivatkozott, mely parlamentei kiküldetését igazolja, személyazonosságát pedig arcképes igazolvánnyal és az igazolvánnyal igazolta.

Következő nap, mára 15-én a hadosztályparancsnok, Colbert tábornok maga elé vezettette a magyar századost és ő is kikérdezte, hogy milyen megbízatással jött. Ennek meghallgatása után kijelentette, hogy miután a mieink csak azért küldenek parlamenteiket, hogy az orosz állásokat kikémleljék, nem ismeri el őt parlamenteinek, hanem hadifogolynak nyilvánítja. Midőn a kihallgatás után Berky századost szobájába visszavezették, az orosz parancsőtiszt gratulált neki, hogy ilyen jól végződött a dolog, mert mint mondotta, — igen könnyen szo-

morú vége is lehetett volna. Majd közölte vele, hogy végleges döntés végett a hadseregfőparancsnoksághoz fogják kísérni. Tényleg még az este embereivel együtt és négy katona vasúton Tarnopolba kísérte, hol akkor a 9. orosz hadseregnek volt a székhelye.

Márc. 16-án reggel 8 órakor érkezett meg ide, hol azonnal kihallgatásnak vetették alá, mely azonban küldetésének céljával semmi összefüggésben nem volt, hanem csak katonai titkokat akartak tőle megtudni. Miután azonban felvilágosítást nem kaptak, maguk a hadseregfőparancsnokság orosz tisztjei ismertették a százados előtt a magyar-osztrák harctéri helyzetet, olyan széleskörű tájékozottságról téve bizonyosságot, hogy még a századparancsnokoknak a neveit is kívülről tudták. Ezután politikai térre fordították az oroszok a beszéd fonalát, miközben Németországot hibáztatták a háború kitöréseért és kérdezték, hogy Magyarország miért nem köt külön békét. Ezek után a parlamentert elvezették és a főparancsnokság melletti épületben elzárt hadifoglyokhoz osztották be azzal, hogy másnap fogják a döntést vele közölni.

Márc. 17-én visszaadták a térkép és jegyzőkönyv kivételével összes elkobzott ingóságait és a hadseregfőparancsnoksághoz Cholmba továbbították, hová márc. 20-án délután érdezték meg. Itt a vezérkar egyik ezredese elé vezették, ki küldetésének részleteiről újból kihallgatta. Pár napig tartották vissza a főparancsnokságon, míg ügyét kivizsgálták, végre március 25-én közölték vele, hogy mint parlamentter teljesen igazolva van, az alantas orosz parancsnokságok helytelenül jártak el eddig és a következő napon Lembergen át Staniszlauba fogják kísérni, onnan azonnal visszaengedik csapatához.

Másnap korán reggel egy százados és egy zászlós autón tényleg Lembergbe is kísérte és ott azzal a paranccsal adták át a hadtápparancsnokságnak, hogy Staniszlauba kísérjék tovább. Másnap azonban azzal a kifogással, hogy az automobil elromlott, nem szállították el, csak márc. 30-án, de nem — mint ígérték — Staniszlauba, hanem Tarnopolba. Itt ismét börtönbe vetették, mert az ottani vezérkar szembehelyezkedve a hadseregfőparancsnokság rendelkezésével, nem engedte a fronton át haza, hanem azzal bízatták, hogy Svédországon keresztül fogják hazaszállítani.

Ápr. 10-én megfelelő kísérettel, lóháton útnak is indították Kiew felé, hová másnap megérkezve, a várparancsnokságnak adták át. Itt rögtön fogdába kísérték azzal, hogy ott kell bevárnia a főparancsnokságnak azt a tisztjét, aki Svédországba fogja kísérni. Hetekig azonban hiába várt erre, végre májusban a kiewi katonai parancsnoksághoz sürgető kérvényt adott be. Ennek eredményeképpen június 9-én tovább szállították Petrográdra, hol már írásos parancs várt, hogy a svéd határra kísérik. Addig is azonban, míg erre sor került, a Péter-Pál erőd-

ben egy sötét cellába fogdába vetették. Itt egyenruháját le kellett vetnie, rabruhába öltöztették és minden holmiját és pénzét is elvették. A súlyos börtönélet azonban a százados egészségét már teljesen aláásta, úgyhogy július 11-én a Nikolajewszki kórházba szállították, hol akkor már több magyar hadifogoly volt. Innen azután IV. osztályú vasúti kocsikban az összes betegeket Wjatkára továbbították, hová július 14-én érkeztek meg és egy hadifogolytáborban helyezték el őket. A százados itt rögtön újból tiltakozott az ellen, hogy ő nem hadifogoly, hanem parlamenti, kit az orosz hadsereg főparancsnokság rendelete értelmében már haza kellett volna szállítani. Tiltakozását jegyzőkönyvbe vették, azonban ismét nem történt semmi. Augusztus hónapban az amerikai követség két megbízottja látogatta meg a tábor, kik megígérték közbenjárásukat. Szeptemberben a hadsereg főparancsnoksághoz adott be kérvényt, októberben a svéd Vörös Kereszt delegátusát kérte fel közbenjárásra, 1916. februárban a német vöröskeresztes nővérek látogatták meg a tábor. Ezek mind ígérték közbenjárásukat.

A wjatkai magyar hadifoglyokat márciusban Malmysba szállították tovább. Itt is több alkalommal hiába kérte kiszabadítását. A sok izgalom, fáradság, éhség is teljesen kimerítette, úgyhogy október 24-én egy semleges bizottság a hadifoglyokat felülvizsgálta, a kicserélendő rokkantak közé vették fel és 1917. januárban, mint hadi szolgálatra teljesen alkalmatlan rokkantat cserélték ki.

Berky százados esete csak egy kiragadott példa volt a sok közül. Őt azonban tettelesen nem bántalmazták, mert parlamentereknek még ebben is lehetett részük, mint a petrográdi dán királyi követség 1917. július 9-én kelt 2232. számú átiratában jelentette a közös hadügyminisztériumnak a következő eset kapcsán:

1917. május 18-án Réthi Miklós, a 300. honvéd gyalogezredben hadnagy az előjáró zászlóaljparancsnokságtól utasítást kapott, hogy a magyar-osztrák hadállásoktól kelet felől fehér zászlóval közeledő orosz parlamentereket fogadja. A parancsnak megfelelően Réthi hadnagy, egy az orosz nyelvet tökéletesen beszélő altiszttel a parlamenterek elé ment és jövetelük célját kikérdezte. A tárgyalás folyamán rögtön látta Réthi hadnagy, hogy az orosz parlamentereknek nincs meghatalmazásuk és ezért az állásokba vissza akart térni. Ekkor azonban a közeli erdőből körülbelül 40 felfegyverkezett orosz katona vette őket körül és midőn védekezni próbált, két bajonett-szúrással és egy korbácsütéssel harcképtelenné tették. Midőn eszméletét ismét visszanyerte, már az ellenséges állásokban találta magát, hol egy magasabb rangú orosz tiszt, valamint az őt ápolásba vevő orosz orvos, kiknek, midőn elfogatásának történetét elmondotta, elítélőleg nyilatkoztak az orosz parlamenterek eljárásáról és megígérték, hogy felgyógyulása után azonnal vissza fogják küldeni saját csapatához. Ez azonban nem történt meg.

A HADIFOGLYOK ÖNKORMÁNYZATA.

A háború elején a fogolytáborba érkezők teljesen szervezetlen viszonyokat találtak. Az oroszok nemcsak, hogy előzetesen nem gondoskodtak a foglyokról, de az első hónapokban nem is tettek semmit, nem voltak képesek a táborokat megszervezni, rendet teremteni. Így elsősorban a kényszerűség fejlesztette ki a hadifoglyok önkormányzatát. Csoportot alakítottak, (közös hadsereg, honvédség, Landwehr, birodalmi német) és a csoportok tisztjei, egy-egy törzstiszttel az élen, gondoskodtak saját tisztjeiknek és legénységnek szükségleteiről, ellenőrizték az elhelyezkedést, élelmezést és fenntartották a rendet és fegyelmet. A csoportok teljesen az otthoni szervezeteknek megfelelően zászlóaljakra és századokba tagozódtak és az előírt szolgálatokat saját tisztjeink látták el. (Táborügyeleti, élelmező-, segédtiszt, stb.) Az orosz felvételezésekhez, konyhákhoz, fürdéshez minden egyes csoport saját tisztjét vezényelte. Az orosz községek nem is érintkeztek közvetlenül a hadifoglyokkal, hanem a parancsokat az úgynevezett ügyeleti szobában tartózkodó saját tisztjüknek adták át, ki azután a segédtisztek útján továbbította azt az egyes csoportokhoz.

Ezt a tényleges állapotot némely táborban nemcsak, hogy hallgatólagosan tűrték az oroszok, hanem jogállapottá is emelték úgy, hogy például a krasznojarszki táborban az orosz parancsnokság nevezte ki a saját parancsnokot Hellen Gusztáv császári és királyi 41. tábori ágyús ezredbeli tüzérőrnagy személyében, kit azonban az orosz parancsnokság később, mivel magyar és osztrák bajtársai érdekeit erélyesen képviselte, 1915. szept. 1-én vizsgálati fogságba helyezte, honnan csak néhány hónap eltelté után szabadult ki és más fogolytáborba lett áthelyezve. Utána 1915. szept. 6-án az orosz hatóság Schöpflin Ottó magyar királyi 5. gyalogezredbeli alezredest nevezte ki a hadifoglyok parancsnokává és Stessel Ernő őrnagyot segítő társul (Pomocsnik) rendelte mellé. Az orosz kinevezési parancs szerint minden katona, úgy a legénység, mint a tisztek felett fegyelmi és fenyítő hatalmat gyakorolhattak, míg a kinevezett zászlóalj és századparancsnok csak a legénység felett.

Ez a rendszer azonban nem tartott sokáig. 1916. február 2-án az oroszok saját tisztjeinknek eltiltották nemcsak a parancsnokságok viselését a saját legénység felett, hanem az azokkal való érintkezést is és minden két-három század részére egy-egy orosz zászlóst rendeltek ki parancsnokul. Ez egyelőre azonban csak elvben lett keresztülvéve, a saját tisztek továbbra is megtartották a legénység feletti parancsnokságot, mígnem a tiszteket a legtöbb táborban fapalánkkal bekerített helyre internálták és örökkel körülvéve zárták el a külvilágtól. Ezidőtájt már az orosz hatóságok a saját parancsnokot nem ismerték el, hanem mindenütt a rangban legidősebb tiszt képviselte bajtársai érdekeit az oroszokkal szemben.

A saját parancsnokság intézményének igen sokszor komikus kinövésai is voltak. Így például, midőn a krasznojarszki táborban 1917. szept. 25-én Jent Károly császári és királyi 19. Landwehr gyalogezredben” ezredes vette át a parancsnokságot, maga mellé Kapitány Gyula vezérkari százados személyében (ki később a magyar vörösbrigádnál töltött be szerepet) vezérkari főnököt nevezett ki és hadbiztosságot állított fel. Ezt az ártatlan szórakozást az oroszok túlkomolyan vették és Jent ezredest, a hadbiztosság főnökét és az összes vezérkari tiszteket letartóztatták.

Miután a saját parancsnokság intézménye jól bevált, az, ha más formában és más elnevezés alatt, később intézményesítve lett. 1915—16. telén Stockholmban a hadifoglyok ügyében egybehívott konferencia, — melynek határozatait 1916. májusában Oroszország is ratifikálta — határozatot hozott, mely szerint minden táborban tisztt, orvos és légénységi tagokból „Jóléti Bizottságot” kell alakítani azzal a feladattal, hogy a hadifoglyok kéréseit és panaszait az orosz táborparancsnokságnál ez terjessze elő és hogy a semleges államok kiküldöttjeivel a hadifoglyok érdekében együtt dolgozzon.

Az orosz polgárháború néhol egész furcsa irányban fejlesztette ki a hadifoglyok önkormányzatát. Mint ismeretes, a krasznojarszki táborban sokezer hadifogoly volt összpontosítva. Csak természetes, hogy ennyi különböző jellemű és erkölcsi felfogású ember között könnyen akadnak olyanok, kiket a nyomor és az éhség, sokszor pedig a kínalkozó alkalom bűncselekményre ragadnak. A tábor biztonságát meg kellett védeni nemcsak a foglyokkal szemben, hanem a besurranó orosz tolvajok ellen is. Ezért Brolly Ferenc népfelkelő főhadnagy, hivatásos rendőrtiszt parancsnoksága alatt egy állandó „táborrendőrséget” állítottak fel, mely az oroszok engedélyével a táborok területén belül rendőri szolgálatokat végzett. Hogy milyenek voltak abban az időben a közállapotok Oroszországban, mutatja az, hogy ebben az időben a városból a táborba visszatérők ki voltak téve egy orosz rablóbanda fosztogatásának. Sokszor a legnagyobb hidegben alsóruhára levetkőzve, csak futással tudták az illetők életüket megmenteni.

A hadifogságban alkalmazott jogot teljesen lehetetlen rendszerbe foglalni annál is inkább, mert hiszen nemcsak, hogy egyseges joggyakorlat nem fejlődhetett ki, hanem azért is, mert az egyes táborokban a bánásmód lényegében a mindenkori paparancsnoktól függött. A nagy orosz birodalomban pedig annyi különböző vidékről való, annyira egymástól eltérő műveltségű, lelkesületű emberek kezébe volt letéve a hadifoglyoknak a sorsa, hogy a hadifoglyokkal való bánásmód nagy elvi kérdéseiben is a legellentétesebb felfogásokkal találkozhattunk.

Sarve tiszteletes Oroszország népei között című, Stockholmban kiadott munkájában idézi például az ivdili tábor napiparancsát, 1916. szeptember 29-től, mely így szól:

— Ne felejtsetek el, hogy foglyok vagytok, Oroszország ellen-ségei, akiket fegyverrel a kezetekben fogtak el. Az életeteket ajándékba kaptátok, amikor az orosz csapatoknak úgy tetszett, hogy életben hagytak benneteket ahelyett, hogy a csatátér legyen megérdemelt sírotok. Ilyen körülmények között mind-annyiutoknak el kell ismernetek, hogy semmiféle igényetek nem lehet semmire. A háború végig Oroszország minden jog nélkül szűkölködő tulajdona vagytok. Aki foglyul ejteti magát, elveszti minden jogát mint külföldi és mint ember egyaránt. Ha a győztesnek tetszik, megkímél, ha tetszik, megöl benneteket és ponti. Ha elfogtak, adj hálát Istennek, de ne képzeld, hogy bárkinek is kötelezettségei volnának veled szemben. Te Oroszország tulajdona, jószága vagy és az orosz kormány azt teheti veled, ami neki tetszik. Ha megfontoljátok a fentieket, akkor be kell látnotok, hogy hálásaknak kell lennetek azért, hogy enni adunk nektek, hogy éhen ne vesszetek. Minden garas, amit kaptok, jutalom, ha szorgalmasok vagytok, jutalmat, vagy ajándékot pedig senki sem követelhet, legkevésbé fogoly.

Lehnold Anatolij Karlovics.

A Lehnold Anatolij Karlovicsok kezében emberek száz-ezreinek sorsa volt letéve. Az igazságnak tartozunk azonban megemlíteni, hogy nem minden orosz táborparancsnok azonosította magát azzal a felfogással, hogy a hadifogoly nem egyéb, mint az állam jog nélküli tulajdona. A nagy kontrasztok hazájában természetesen lovagias, emberségesen érző parancsnok is akadt:

1916. év második felében a hodzsenti foglyotáborban az egyik hadifogoly tiszt, dr. Lubkovics György tartalékos zászlós egy konvoj kíséretében az erősség előtti sétányon összetalálkozott két ittas orosz alhadnagyot (praporcsik), akik közül az egyik néhány goromba szó kíséretében minden ok nélkül tettelegesen bántalmazta a magyar zászlóst. A megbántott hadifogoly tisztársai elégtételt kértek az erősség és a város katonai parancsnokságánál. Ez nem is késett, mert már a következő nap délután a város katonai parancsnoka, Artisevky ezredes segéd tisztjének és egy főbb városi tisztviselő kíséretében megjelent a táborban és közölte a hadifoglyokkal, hogy a magáról megfélemezett orosz tisztet az eset után azonnal letartóztatták, magánzárkába helyezték, egyben jelentést tettek a szamarkandi katonai parancsnokságnak. Néhány nap múlva meg is érkezett a szamarkandi katonai parancsnokság határozata is, mely az orosz tisztet megfosztotta rangjától, harmincnapi súlyos magánzárkára ítélte és azután, mint egyszerű közkatonát a kaukázusi front legkritikusabb helyére osztotta be. Egyszersmind a megtörtént sajnálatos esemény felett legmélyebb sajnálkozását fejezte ki. A parancsot Artisevky ezredes tisztikarának kíséretében, személyesen olvasta fel az összegyűlt hadifoglyok előtt és beszédében dr. Lubkovics zászlóshoz fordult kérve, hogy a sajnálatos esetet a megtorló intézkedések után tekintse meg nem

történtnek, mert a kapott elégtétel alapján most már továbbra is büszke fővel viselheti császára és királya által adományozott tiszti rangját.

Lehnold Anatolij és Artisevky ezredes az orosz léleknek két különböző megnyilatkozása. Hadifoglyaink sorsa Oroszországban nem attól függött, hogy a nemzetközi konferenciákon milyen intézkedéseket hoztak, vagy akár, hogy a központi hatalom milyen intézkedéseket írt elő, hanem attól, hogy a mindenkor elöljáró az Artisevyekek, vagy a Lehnoldok közé tartozott-e.

A VILÁGHÁBORÚ TANULSÁGAI. AZ ÚJ GENFI EGYEZMÉNY.

A fentiekben néhány jellemző példával mutattunk reá azon jogviszonyokra, melyek az orosz hadifogságban uralkodtak. Ezek kialakulásában igaz, hogy nagy része van az orosz belső állapotoknak, de a zavar megteremtéséhez hozzájárult az is, hogy az 1907-iki hágai nemzetközi egyezmény igen hézagos volt és nem tartott lépést a fejlődéssel.

A nemzetközi Vörös Kereszt kezdeményezésére 38 állam képviselői jöttek 1929. júliusában Genfben össze, hogy egy új hadifogolyjogot teremtsenek a világháborús tapasztalatok alapján. A genfi konferencián az egyes nemzetek delegátusai között számosan voltak olyanok, kik maguk is hadifoglyok voltak, vagy legalább is a világháború alatt a hadifogoly ügyekkel foglalkoztak, így orosz hadifogoly volt a német delegáció szakértője, dr. Giwens, ki egyébként országos elnöke a német Volt Hadifoglyok Országos Egyesületének. Hadifogoly volt az indiai császárság egyetlen delegátusa: Mac Kenna ezredes is. Tagja volt a konferenciának osztrák részről báró Raabl-Werner, ki az osztrák hadifogoly ügyeknek volt az előadója, Scavenius dán miniszter, ki a háború alatt tartott stockholmi és koppenhágai hadifogoly-konferencián is résztvett, a svájci de la Harpe orvos alezredes, ki a háború alatt az invalidusokat kicserélő orvosi bizottságnak volt tagja, stb. Magyar részről csupán diplomáciai képviselőnk volt jelen e fontos konferencián.

A genfi konferencia eredménye az a 97 szakaszból álló egyezmény, melynek hivatalos címe: „1929. július 27-iki megegyezés a hadifoglyokkal való bánásmódról.” Ez a megegyezés nagyrészt pótolja az 1907. évi hágai konferencia hiányait és felhasználja a világháború tanulságait.

Ennek az új hadifogolyjognak a rendelkezéseit akarjuk az alábbiakban röviden ismertetni:

I. fejezet. Általános határozmányok.

Míg a hágai egyezmény kifejezetten a szárazföldi háború hadifoglyairól intézkedik, az új megállapodás kifejezetten kiterjeszti hatályát a tengeri és légi háború hadifoglyaira is s mintegy szentesíti a világháború gyakorlatát.

Ennek a fejezetnek legfontosabb intézkedése, hogy szigorúan megtiltja minden néven nevezendő *represszáliáknak* alkal-

mázását, mi a világháborús hadifogolyjog gyakorlatában tudvalevőleg a legtöbb zavart okozta.

///. *fejezet.* Az elfogatásról szól és behatóan tárgyalja azon elveket, melyeket a hágai egyezmény is magában foglal.

///. *fejezet.* A hadifogságról. Első részében a hadifoglyok elszállításával foglalkozik és a veszélyes zónából való azonnali eltávolításukat írja elő. A fejezet második része a hadifogolytáborokról szól. Rendelkezéseket tartalmaz a táborok belső berendezéséről, a hadifoglyok ételmezéséről és ruházkodásáról, a tábor egészségéről, a hadifoglyok szellemi és erkölcsi érdekeinek kielégítéséről. Rendezi a fegyelmi kérdéseket abban a szellemben, mint ezt a világháborús gyakorlat kifejlesztette. A hadifoglyok ételmezésére vonatkozólag előírja, hogy annak a saját hadseregével egyenlőnek kell lenni. A zsoldkérdést azonban nem szabályozza, mert a kongresszus véleménye szerint ennek a kérdésnek a rendezése mindig az anyaország feladata. Figyelemreméltó újítás, hogy szigorúan tilos az ételmezés elvonását, vagy megrovidítését, mint fegyelmi büntetést alkalmazni az összességgel szemben.

A tiszték, mint eddig, ezentúl is fizetést kapnak, melyből maguknak kell eltartásukról gondoskodniuk. A hadifoglyok orvosi kezelését illetőleg az eddigi megállapodástól eltérőleg számol avval a lehetőséggel, hogy a kicserélés után a hadifogly betegeknek ápolására orvosokat lehessen visszatartani.

Talán a legfontosabb intézkedéseket e fejezet harmadik része tartalmazza, mely a munkaviszonyokat szabályozza. A munkaidőt illetőleg a hadifoglyok részére a polgári személyekkel egyforma elbánást ír elő. A munkabért a hadviselő államoknak kell rendezni. Addig is, míg ez meg nem történik, a katonai hatóságok szabják meg a bér mennyiségét.

A negyedik rész a hadifoglyoknak a külvilághoz való viszonyát szabályozza: a postaforgalom és a cenzúra kérdései rendezi.

Teljesen új intézkedést tartalmaz „*A hadifoglyoknak állása a hatóságokkal szemben*” című rész, mely elismeri a hadifoglyoknak panaszjogát a fogolytartó állammal szemben a védelemmel megbízott államhoz.

A hadifoglyok megbízottai, valamint a jóléti intézmények megbízottai hivatalos képviselőknek ismertetnek el. Ez a fontos intézkedés, mely az orosz hadifogságban kifejlődött jóléti bizottságnak a hivatalos ismertetése, a német delegáció közbelépésére az utolsó olvasás alkalmával lett felvéve az egyezménybe[^]

E fejezet tárgyalja a hadifoglyok büntetőjogát is. Elvben a hadifogly továbbra is a fogolytartó állam katonai törvényeinek és rendeleteinek van alávetve, de igen sok korlátozás enyhíti ezt az elvet, például tilos a testi fenyíték alkalmazása, napfény által meg nem világított börtönben való elhelyezés, nem szabad egyesek büntettségért az összességgel megbüntetni, stb. Különös

súlyt kell arra helyezni, hogy a bűnügyekben a vizsgálat gyorsan bonyolítottassék le és igen enyhe büntetéseket kell alkalmazni. Méltányosan kell eldönteni azt is, hogy valamely cselekmény fegyelmi, vagy büntető úton torlandó meg. Fegyelmi ügyekben a legnagyobb büntetés 30 nap. Hadbíróági eljárásról a hadifoglyok védelmét ellátó semleges államot értesíteni kell és halálos ítéletek csupán az értesítéstől számított három hónapi múlva hajthatók végre.

IV. fejezet. A hadifogság vége. E fejezet a hazaszállítás és hadifoglyoknak semleges országban való kórházi ápolásával foglalkozik, mely a háború alatt létesített ad hoc egyezmények mintájára rendezte e kérdést. A hadifoglyok szabadonbocsátására vonatkozólag ajánlja az egyezmény, hogy e kérdésben a fegyverszüneti szerződésben történjék intézkedés. A hazaszállításnak legkésőbb a békekötés után azonnal meg kell történnie. Ezt az elvet ugyan már a hágai egyezmény is kimondta, de éppen a világháború tapasztalatai mutatják, hogy ennek keresztülvitele a gyakorlatban nem történt meg.

V. fejezet. A hadifoglyok haláláról szól. Intézkedéseket tartalmaz a végrendelekről, a halotti bizonyítványról és a hadifoglyok sírjainak kötelező ápolásáról.

VI. fejezet. A hadifoglyokat támogató és tudósító irodák működését szabályozza a világháborúban szerzett tapasztalatoknak megfelelően.

VII. fejezet. Az egyezmény végrehajtásáról szól. Míg a hágai egyezmény nem kerül alkalmazásba abban az esetben, ha a hadviselő felek egyike nem írta alá, addig az új genfi egyezmény csak az alá nem író országgal szemben nincs érvényben, a többi hadviselőkre nézve azonban kötelező. Ebben a fejezetben történik intézkedés arról is, hogy az egyezmény szövegét a táborokban mindenütt ki kell hirdetni. További intézkedés, hogy az ellenséges állam érdekeit védő semleges ország képviselőjének joga van bármikor a táborokat meglátogatni és a hadifoglyokkal tanú nélkül érintkezni. A szerződés értelmezését illetőleg előálló vitás esetekben ennek a semleges államnak a közvetítését kell igénybevenni. A genfi egyezmény nem helyezi hatályon kívül az 1907-iki hágai egyezményt, hanem csak kiegészíti. Háború esetén ki van zárva annak a lehetősége, hogy valamely hadviselő fél felmondhassa az egyezményt, az egyezményhez való csatlakozás azonban bármikor azonnali hatállyal lehetséges.

Odaadó, nagy munkát és jóakaratot igényelt a 38 nemzet képviselői részéről ennek az egyezménynek létrehozása. A kongresszus elnöke, Dimichert svájci külügyminiszter az egész emberiség óhaját fejezte ki, midőn a kongresszus munkájának befejezése után azt mondta, hogy bárcsak hiábavaló lett volna mindaz a nagy munka, amit a megbízottak véghezvittek, hogy sohase legyen alkalom arra, hogy ez az új egyezmény gyakorlati alkalmazására sor kerüljön.